

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1874.

Deczember hó.

Beszterezbánya városa műveltségtörténeti vázlata.

Í r t a

Ipolyi Arnold.

VII.

A város régi alakja. Vára, az acropolis, alkatrészei. A város tere, házai, utczái, falai, tornyai, kapui. A templomok, műépítészeti ízléseik, műemlekeik, építészeik, kőfaragók, szobrászok, festők, kisebb egyházi művek, zománczos kelyhek, harangok.

A város régibb kora lakosainak viszonyait és történeti eseményeit elmondva, érdekes lehet még a város akkori kinézésének: vára, házai és templomai monumentális műalkotásainak képét e vázlatban elének állítani.

IV. Béla újabb politikai és hadintézményei, — melyeknek a városi a municipiumokat alkotó kiváltságlevelei kifolyásai voltak, nemcsak a városi önhatósági élet tekintetében, hanem a városok külső alkotására is befolyást gyakoroltak.

A megyei várszervezet, melyet első királyunk sz. István a kor viszonyaihoz képest oly mély államférfíui belátással alkotott, nem volt többé, mint mondók, eredeti hadszervezetében elégséges, nem a szerint teljesen fentartható. A várbirtok a királyi adományzások által mindinkább elidegenítve, s ezáltal a várjobbágyi hadszolgálat és szervezet is, mely a birtokon alapult, meg volt gyengítve. Béla hászotalan igyekezett azt eleinte a birtok-visszafoglalások által helyreállítva megerősíteni.

A tatárjárás alkalmával, melynek a megyei hadak nem voltak képesek többé sikeresen ellenállani, a szerkezet teljes helyreállításának és fentartásának czélszerűsége is kétesnek mutatkozhatott. A rendszabály, a mily nehéznek mutatkozott kivittele, a várjóságoknak visszafoglalása által, úgy nem látszott már kielégítőnek. Másról is kellett tehát az ország védelmére gondoskodni.

A tatárjárás azon tapasztalatra vezetett, hogy a magasan álló erős helyek, a várak, a falakkal s tornyokkal védett pontok, bekerített városok, monostorok, egyházak leginkább képesek voltak az ily pusztítva berohanó hadak ostromának ellenállani. Legalkalmasabbak, legbiztosabbak a menekvésre és védelemre.

Az elajándékozott várjóságok meggazdagodott nagyúri birtokosait kellett tehát a várak építésére s a megfogyott vármegyei hadak helyett, csapatok, banderiumok tartására buzdítani. A várnépek felszabadítása által önálló városokká alakult telepeket, az elpusztult várjóságokon megtelepített idegen gyarmatosokkal keletkező városokat kellett tehát városaiknak várdákkal, erődökkel, falakkal való megerősítésére bírni.

Így kezdenek a XIII. század másik felében, hegy és vízváraink keletkezni; falakkal, bástyákkal s tornyokkal várszerűleg erősített városaink épülni.

Addig a várak inkább csak földsánczokkal, fapalánkkal erősített táborhelyek voltak. Gyakran csak fatörzsek s gerendákból emelt kastélyokkal és lakokkal és legfelebb egy kőtoronnyal a közepén voltak ellátva. Azon általános hit, mely a kővárakat, ezek romjait, a létező legrégibb alkotmányoknak tartja, egyike maig a nagy közönség azon halvéleményeinek s álhitének, melyek mostanig is, midőn már a tudomány ezen elemi dolgokon rég túlhaladott, épen úgy uralkodnak, a valódi műveltségtörténeti ismeret hiányánál fogva, mint például, hogy a gót csúcsíves építészet a góthoktól származik, vagy hogy az ily régi templomokat Magyarországon egy helyütt mind Sz. István, máshelyütt meg ismét a csehek építették volna. Miben mindannyian egyaránt ártatlanok voltak.

Csak a XIII. század közepe után, annak vége felé kezdenek hazánkban is épülni rendesen újra a vár-, a kőfal- és bástya-erődök: egyszóval a középkori sajátlagi vár, miután már az őskori római castrumok s más népek erődei emléke egészen elenyészett volt. — Ezen időtájt keletkeznek városaink erődei is, nevezetesen az európai régi műkifejezés szerint úgy nevezhető újabb a cropolisok: a városok fellegrárai, a várdák, citadellák. Ezeknek pedig épen legérdekesebb egyes eddig kevésbé méltatott példányait hazánkban bányavárosaink tartották fenn. Nevezetesen városunk is Beszterczébánya egy ily, bár részben már romban lévő, részben átalakult és lerontott érdekes acropolis maradványával dicsekedhetik.

Legtanúságosabb emléket képezik ezek egyszersmind városaink műveltségtörténetének. Már a görög-hellen gyarmatok, a római olasz város-telepek régi gyakorlata volt, hogy városaik kiváló magaslataira állítottak erődöt, a mint mondók, úgynevezett acropolist, a magas várost vagy várat. A városnak szikla vagy hegyorom magaslatán állott rendesen az erős oldal- és körfalakkal erősített hely, melynek közepén a templom, a főszentély volt a nép isteneinek csarnokával! Ebben állt a kincsház, itt voltak elhelyezve az állam legértékesebb tárgyai, művészete remekei. Ide vonúlt fel a nép ünnepein s a vésznapjain, a háboru idején végső védelmére. Athen és Korinth acropolisa, Róma capitoliuma, Nápoly castellja, valamint a kisebb olasz városok Ancona és Spoleto stb. fellegrárai, a mint a város legfőbb magaslatain állanak, mindannyi példa rá akár az ősz, akár a középkorból. És míg sajátságosan Németországban ennek kevésbé látjuk jelenleg legalább már élénkebb nyomát alig egy-két helyütt. Addig hazánk első régibb városainak ezen várendszere még legtöbb helyütt nyomozható: Esztergomban például és Pécsen, Nyitrán és Veszprémben, Egerben és Sopronban, Zágrábban és Pozsonyban stb. Ott látjuk mindenütt vagy csak észrevehetjük, mint áll vagy inkább állott már a város egyik vége fensikjában főegyháza, beillesztve úgy szólván, a főerődítvény védfalai és bástyatornyai közé.

Ez volt nyilván városaink acropolisa, mit sajátságosan hasonlóan megtalálunk Erdély flandriai gyarmatosainak eredeti

római daciai telephelyein.¹⁾ Mig Belgiumban a flandrok és hazájában ezen rendszer régibb nyoma szintén kevésbé vehető már észre.

Magyarország városai ezen kiváló érdekes alkatrésze azonban maig leginkább felismerhetően tartotta fenn magát, mint mondók, bányavárosainkban. Selmecezen például és Kőrmöczbányán, Korponán és Beszterczebányán. Fekvésére nézve kétségtelenül legkiválóbb ezek közt a kőrmöczi acropolis. Átalakításaiban is igen érdekes a selmeczi. Teljesebb alkatrészei által a beszterczebányai. Legkevésbé épen maradt fenn már a korponai. Mindannyiból azonban még teljesen construálható bányavárosaink ezen régi fellegvárainak, acropolisainak alkata.

Közepén rendesen a város főszentélye, a főegyház áll, olykor más városainknál erős falai egyrészével vagy csak tornyával magába a várfal-szerkezetbe bevonva s beillesztve.²⁾ Ezen templomok többnyire monumentális, eredetileg román félkörív vagy átmeneti ízlésben vannak építve, és később csúcsív idomban átalakítva. Mit ismét a későbbi ízlés a renaissance átalakításai rontottak meg nagyobbára.

Mellette áll rendesen egyfelől, a szentélyhez, a nagy templomhoz közel, a hely másik szentélye, a halotti kápolna, az úgynevezett középkori carnarium. Melyben holtok után a polgárok épen úgy kívántak temetkezni a templom közelében, mint életök legünnepeyesebb óráit a templomban töltötték. Selmecz- és Kőrmöczbányán még ezen halotti kápolnák maradványaiban eredeti román építészeti ízlésének köralakzata s jellege felismerhető; ámbár mindkettő félig elhagyottan maradt fenn. Beszterczebányán ellenben, mint sok más helyütt is, átalakítva, kibővítve találjuk már a késő gótizlésű úgynevezett tót templomban. Csak helyzete és a régi okmányokban előjövő sz. Mihály-egyház neve — miután ez volt rendesen a középkori halotti kápolnáknak, mint például a kassainak is cím-neve —

¹⁾ Müller Vertheidigungskirchen in Siebenbürgen Mittheil. II. 211.

²⁾ Lásd ezt bővebben részletezve: Ipolyi. Az egri régi székesegyház az egri várban.

jelöli eredetét.¹⁾ Úgylátszik, csak később a hanyatló gótizlés korszakában alakíttatott át, s a hitújítás kezdetén bővítettett a külön hitfelekezetek számára, miáltal az alakatlan két hajót, az ez által ferdén félre esett mai szentélylyel nyerhette; miután a szentélyre a protestansoknak úgy sem volt szükségök; míg jelenleg így elferdítve a tótajkú hívek templomául szolgál.

Ezen egyházak körül alakult azután a későbbi temető is, hol az előkelő polgárok, midőn már a halotti kápolna túltelt, sírboltjaiban nem temetkezhetvén, a templomok tövében választották nyughelyeiket. A templomok ezen kezdetben nagyobb-kisebb falakkal körített tere vagy udvara volt sajátkép eredetileg azon czinterem, a coemeterium, ceinctur, szláv czintorin, a német Fried- és Freihof, hol kezdetben a kirakó vásárok is tartattak mint a legbiztosabb s a rögtöni betörések ellen falakkal és kapukkal védett helyen, a templom körüli városi központon. Ennélfogva is, mint a magyar vasárnap és búcsú név jelzi, eleinte rendszeren az egyházi ünnepeken tartattak.

A kapuk felett, a templomon, a falak szögletein emelkedtek azután a magasabb ór- s alacsonyabb s tágabb véd-tornyok, kapú- és szögletbástyák. A templomnak, vagy a várban tanács-háznak vagy csak a belső kapuknak egyikén emelkedett azután a fellegvár magas jeladó tornya, az úgynevezett Bechtfried, befroi; őrtorony, melynek erkélyeiről hangzott az ór szava és jelzése. Néhol, mint Beszterczebányán is, kettős kapútorony előerődítvánnyel (Vorwerk) és felvonó híddal vezetett a várba. Előfalán a szúrok öntő-orrok, (az úgynevezett maschikuli, Pech-nase) nyílásai maig is láthatók; melyeken a közeledő vívókra és betörőkre még a végső esetben folyó izzó szúrok s forró víz öntetett.

Másfelől bent a vár alkotó részeit képezék még a tanács- és törvényház, a városi praetorium, többnyire nyílt s itt nálunk maig fennmaradt oszlopcsarnokaival arkádjaival az első emelet hosszában, honnét a határozatok, az ítéletek a népnek kihirdettettek. Tovább köröskörül a várörizet tornyai, s a

---

¹⁾ Városi levéltár 448. csom. 7. sz. 1496. ecclesia S. Michaelis Novisolli: ekkor Sándor pápától búcsút nyervén átalakulóban volt már.

várhadnagyságok és őrcsapatok laktanyái állottak. Mindannyi még maig romjaiban is és átalakításaiban itt imposans erős alkotmány; méltó, hogy az enyészettől, melynek indult, most még könnyebb költséggel valamely közczélra alkalmazhatón, a város falai érdekes kaputornyaival együtt fentartassék. Ezen házak egyikén még késő gót keletkeztének 1474-iki évszáma is olvasható, Mátyás királynak s a városnak megrongált dombormű czímerével; mely azon hagyománynyal függ össze, hogy egykor Mátyás, itt időzve, benne lakott. Úgy látszik, hogy a ház csakugyan ekkor ilyen nevezetesebb célra lakásul épült. Lehet, hogy királyi szállóhely, lehet, hogy a várőrség hadnagjának laka volt.

Kivülről az alacsonyabb városi részről vízvezeték által táplált vízsáncz fogta körül a várat. Feltöltött helyén most sétatér áll. Másfelől kettős bástyafal és a magasb hegyoldal helyzete védte, valamint a selmeczi várat is. Míg a körmőczy nagy magaslatára alúlról hosszú fedett lépcső, külön alsó várudvar fallal, az úgynevezett Zwingerrel, védve vezetett fel. Mindkét utóbbi várnál a templomtól különváló tornyok is uralkodtak a magaslaton. Selmecz várának azonban újon épült gót ízlésű temploma is, mire elkészült, már azonnal várerődde alakítottatott át.

A beszterczebányai ezen vár dús hadfelszereléséről szólnak még a város levéltárában olvasható inventariumok, összeírások, melyekből látjuk, mikép korszakonként bőven volt el látva mindennemű fegyverekkel.¹⁾ Közülök nem egy érdekes tárgy maig is a város levéltárában letéve megmaradt. Érdekes leeresztett sisakok, pánczélok és vassodrony-ingek, kardok és óriási pallós-bárdok. Míg Selmeczen a várkamarák egyikében a felhasználatlanul maradt nyílveszszők, mint raktárban halomra hányva feküdtek a legújabb időkig és csak nemrég felállítva rendeztetett azok megmaradt része.

A vártól mint a város fejétől kezdve sugárzottak ki azután Beszterczebánya város főutczái és nagy tere fel- s lefelé. —

¹⁾ Városi levéltár 50 csom. 8. sz. és 115. csom. 17. sz.

E tér, mint a város piacza, vásártere, mindinkább szélesbedő körben tágul közepéig, míg alúl az alsó utcza nyílása felé ismét összébb fut. Szélesen alkotott ezen szép tere házsorának feltűnő nevezetes sajátsága, azon kétségtelenül részint kilátási, de részint talán hadvédelmi czélból is alkalmazott rendszere, hogy minden ház a főtéren a mellette alúlról vagy felülről, a mint veszszük, álló háznál néhány lábbal, mintegy ablaktérrel küljebb vagy illetőleg beljebb áll. Mi által az egész tér bizonyos fokozatos, lépcsőzetes, érdekes és sajátságos kinézést nyer.¹⁾ Ugyan ez észrevehető még a Szepességben is egy-két helyütt.

Ezen szabályos szép nagy tér közepén állott eredetileg a nagy vásárház, árúcsarnok, vagy tőzsde, melyről említők, hogy Mátyás király lerontatta, nehogy a várostér szép kinézését gátolja. — A várostéren állottak nagyobbbrészt a várost alapított első bányabirtokosok és bányaúrak házai, s innét származott a főbb polgárok várost alapító eredeti bányabirtokosok: Ringbürger, a tér- vagy a kör-polgárok elnevezése, mint kik a város fő terén körben álló házaikat építék és birták, s ezzel, mint mondók, a város első polgárai s urai voltak. Őket, vagy is e házak birtokosait, illeti maig egyedül a régale, az italmérési jog.

A város házai, utczái vidéki városaink legcsinosabbjai közé tartoztak és tartoznak maig. Hasonlón, mint a gót ízlés korában épült más városokban, itt is a házak homlokzata a térre, az utczákra keskenyebb; míg belül hosszúra nyúlnak, keskeny hosszas udvaraikkal. Ezen rendszer mellett minél több ház férhetett el a főtéren s utczákon. Míg belül is nagyobb üzleti s gazdasági udvarnak adott helyet. A többnyire már újabb ízlésben átídomított házak némelyikén nemcsak az eredeti gót építészeti alak alaptervezete ki vehető még, hanem egyes gót idomi részletek s alakítások is észlelhetők. Érdekeseek még érészt az Eisert-, a Szentiványi-ház, a kamara udvar stb. ivezetei s párkányai.

---

¹⁾ Talán ezt érti városaink törvénykönyvében a házépítési rendszabály is, a Codex juris Tavernicalisban 128. De erectione domus: quod domos vicinorum excederet et aspectus platearum tolleretur. — És a budai törvénykönyv 174. Wy Kainer soll verpawen seynes nahparn fenster?

Hogy a város első korszakában a házak nagyjobb része itt is mint másutt fából volt, tanúsítják a városi jegyzőkönyvek, melyek még külön jegyzik meg a körülményt, hogy a ház kőből épült ¹⁾.

A faházak is azonban, mint azok a régibb német városokban Braunschweigban, Frankfurtban stb. még korunkig is itt-ott láthatók voltak, gyakran csinosan, ízléssel és mesterségesen épültek, részben falazva is, gerendarakat közé, (úgynevezett Fachwerk) alkalmazva a falat.

Ellenben a mint a főutcák a főtér házai mögött a hosszú kertek s udvarok messze elnyúltak, úgy rendezett további utcáknak és házsoroknak nem igen volt helye. Rendesen még csak a városból kivezető néhány utca alul és felül, az éjszaki és déli, keleti s nyugati oldalon állott rendes házsorokból; melyek a város kapujával végződtek. Azontúl a falak mögött, sőt a falak közt is földek, kertek és egész majorságok állottak inkább, mintsem utcák vagy külvárosok. A vár alatt, mint említők, volt így a plébános majorja, más felé jobbágysai is laktak.

A városnak kevésbbé jelentékeny, későbbi falain még néhány érdekes erődített tornya maig fenntartva látható. Valamint egy-két kapuja is, míg a többi legújabbban rontatott le. Rajtok a mint már jelenleg újabb átalakítások láthatók, a régibb műépítészeti ízlések nyoma nem igen észlelhető többé.

A műépítészet azonban városunkban is, mint mindenütt, sajátlag az Istenházával, a templommal kezdődött. Ebben volt központja, itt érte legnagyobb virágzását s culminációját, itt hagyta fenn legbecsesebb emlékeit, s innét sugárzott ki a többi alkotásokra is.

Valószínű, hogy már a XIII. század második felében, midőn a város alakult, és IV. Béla intézményénél fogva a legkiválóbb magyarországi városok sorába lépett, kétségtelenül vár-erőde is és temploma ennek körében már ekkor kezdett román vagy csak átmeneti csúcsiv ízlésben épülni. Mint épültek ezen műízlésben a szomszéd városok: Korpona és Dobronya, sőt

¹⁾ Idézett legrégibb vár. jegyzőkönyv: circa domum lapideam Hans Rulant. A Budavárosi törvénykönyvben is 173: Steinen oder holeczen hausz, még általánosán divott az utóbbi is.

Hajnik helységnek is, maig eredeti átmeneti román izlésük részleteivel fennmaradt templomai. De a gazdagodó város dús lakosai már a XIV. század elején ennek újabb átalakítását, nagyobbítását vagy egészen újonépítését vették foganatba. 1300-ban legalább már egy pápai búcsu-engedély adatott azoknak, kik a besztercebányai Boldogaszony-egyház épületéhez segélylyel járulnak. ¹⁾

Ezen év azonban az újabb itteni egyház-építkezéseknek csak kiinduló pontjátul vehető fel. Mert ezen egyház is, mint általában akkor minden ily nagyobb templom, évtizedek hosszú során, ha nem századokon át épült, vagy csak folytonosan épülőben, átalakulóban volt. Hogy 1335-ben csakugyan még így épülőfélben van, az ez évről szóló további pápai bullák tanúsítják. ²⁾

Az egyház egyes részei azonban, mint a szentély s az oldalhajószerű mellékkápolnák, kétségtelenül csak a XV. században a késő gót izlésben épültek s készültek el. Mert a mint jelenleg az újabban ismét többször átalakított egyház eredeti gót izlése még kivehető, az a magyarországi XV. századi késő gót idom teljes jellegével bír.

Ezzel egyébiránt a fennlévő adatok évszámai is megegyeznek. Ezek szerint mellékhajószerű s emeletes kápolnái, mint a Corpus Christi, s a szt. Borbála féle kápolnák, sőt magának az egyháznak egyes részei, talán épen mint mondók, szentélye is, 1463-óta mintegy 1502-ig folytonosan mint épülőben levők adathatók. ³⁾

Műbecse azonban a már hanyatló gót izlés s a kevésbbé szervezetes ekkori hazai műgyakorlat daczára is, még kiválóbb építészeti emlékeiük sorába emeli.

Hazánk nagyobb városai gót egyházainak mintájára: hosszúra nyúló szentélylyel alkotva, dús és nagy ablakzatokkal volt ellátva, melyek részletei még az elfalazások mögött is kive-

¹⁾ Városi levéltár 448. cs. 2. sz. Lásd a pápai búcsúleveleknek a templomépítési chronológiákra való jelentőségét kimutatva Ipolyi Egri Székesegyház leírásában.

²⁾ U. ott 118. sz. a.

³⁾ A városi levéltár 448. cs. 1—15. sz. 1 cs. 10 szb. 244. cs. 2. sz.

hetők, és kevésbé tág hajózatát több oldalkápolna, még az emeleten is, felső csarnokaikkal pótolják. Ezekben a csúcsívetet mesterséges háló- és csillagerinczei is fennmaradtak még. Míg ellenben az egyház csúcsív-boltozata a múlt században alkalmazott újabb félkörívezettel átalakíttatott.

Különösen dús volt ékitményi ornamentális részletekben és szobrászati művekben. Ha a templomot kívülről körüljárjuk, egykori szobrászati remekeinek töredékeire, számos emberi s állati alakzatok torzóira akadunk még most is, azon sokszoros barbár púsztitások után is, melyeknek mindannyi nyomát magán viseli. A külső oldaltámokon, azoknak félig lerombolt, leszedett csúcsai és tagozatai daczára, ott találjuk még, mint már ritkán másutt hazánkban¹⁾ azok ékitményeit, az úgynevezett bestiariusi, phisiologusi vagy allegorikai moralis értelmű emberi s állati szörny- és torz-alakzatok és csoportozatok érdekesebbnél érdekesebb töredékeit, melyek hű rajzaik vétele s kiadása mellett még tűzetesebb tárgyalást s megfejtést igényelnének s érdemelnek. A mennyire most kivehetők, úgy látszik, a hét fő bűn allegorikai ábrázolását képezik. Itt-ott észrevehető úgynevezett mondat-szalagaiknak (Spruchhänder) már csak félig-meddig látható feliratai is erre vonatkozhattak mondataikkal. Egyikén például olvasni vélem a következő német mondatot: *Stuoss mich nicht, denn ich Stuoss dich sat.* (ne taszíts engem, mert én is taszítalak téged) s valóban az egymást taszigáló, egymással küzdő szörny-alakok itt talán a kevélységet, irigységet jelelik. Valamint a többi más szörnyek a többi vétkeket: például az egymással és szörnyekkel küzdő koronás alakok sat. A szoborábrák művészete az ekkori e nemű legjobb alakítások közé számítható, a mennyire e töredékek épebben fennmaradt részleteiből kivehető.

Letörték azonban ezen támokról már a párkanyzatok s azok diszes koronái, a hegyes toronykák, a karcsú fialák, melyek felettök egykor a magasabban kiálló szobrok mennyezetét képezték. Csak egy ily csinos alkotás maradt meg, mintegy hírmondóul, az egyház keleti bemenete előcsarnokán kívülről, hol még a szép

¹⁾ Lásd Ipolyi Kisebb munkái. Középkori építészet és szobrászat Magyarországon I. 46. 137.

ügynevezett fiala, mennyezetes toronyka, alatta a már üres fülkével, hajlékkal látható, melyből tehát a szent szobra hiányzik.

De ily szobrok is láthatók még befalazva a magas templom tornyon fenn az ablakok körül ; valamint a lakház s iskolává átalakított egyik mellék bástyatornyon oda befalazva. Hol bizonyára eredetileg az egyik helyen sem állottak. És valószínűleg az itteni egykori általános kép- és szoborrombolást csak úgy kerülték el, hogy gúnyból-e vagy könyörületből? ezen helyekre kerültek. Ezáltal legalább fogalmat hagyva fel számunkra arról, mily kitűnő és nagy művészeti disz ékesítheté egykor egyházunkat, s mily élénk szobrászati műkór csoportosult benne és körüle. A fennmaradt emlékek, a mennyire a rongálás s bemeszelés mellett kivehetők, valóban azon legjobb példányok közé tartoznak, melyeket a XIV és XV. századi már modoros ugyan, de még mindig érdekes gótidom hazánkban e nemben alkotott. Egy boldogságos szűz, a jellemző meghajlott állásban, egy apostol alak, úgy látszik Sz. András, a modorosan göndörített hosszú szakállal, dús stylizált redőzétű öltönyben, mint méltó műemlékszerű példányok, bizonyára diszesebb s megfelelőbb helyet érdemelnek, melyet, úgy hiszem, megmentésükre nem sokára el is készítünk.

Valóságos műremekeknek mondhatók azonban már a gótizlés legkésőbbi korából való azon nagyjobbyszerű szobrászati művek, melyek a templom déli oldalfalán a gót csúcsívezet ágas tagozásával képezett hajlékban, az Üdvözítő Olajfák kertjében való kinszenvedése jelenetét s imáját állítják elő. A hanyatló késő izlés daczára ügyes technikával s élénk érzéssel állítja elő a jelenetet, önálló szobrokkal az előtérben, és domborművekkel a háttérben. Ezen háttér Jerusalemben városát ábrázolná, melynek azonban valószínűleg Besztercebánya XV-dik századi felismerhető kinézése szolgálhatott mintául. A csoportosítás, a mozgékonyosság, a felfogás s kifejezés naivsága e művet a mily érdekessé teszi, oly életteljesen alakítja. Fájdalom, hogy eredeti megfelelő polychrom színezete helyett, valamely izléstelen és tudatlan kontár, az egészet újabban csúfosan elmázolta rozsz festékével. Melytől az egész rikító durva mostani kinézését kapta. Kétségtelenül ugyanazon iskolának, valószínűleg Stuoss Veith akkori krakói és nürnbergi iskolája kifolyásának műve a sz. Borbála kápolna nagyjobbyszerű szárnyoltára

is, melynek kelészülése esztendejét egyik felirata 1502 évvel jelzi¹⁾. Úgy azon szép megragadó alakok és ugyanazon ügyes technika mutatkozik itt is az oltár szobrain, a nyíló szekrényoltár-szárnyak domborművein és képein, valamint a kápolna ívezete mesteri támkövein, melyek hasonlóan dúsán stylizált emberi alakok, szentatyák s más szentek kő mellszobrait állítják elő. Csak az erőteljesebb alakításból vehető ki némelyeken, hogy külön több mester kezének művei.

Ezen körhöz tartoznak még a szépen modellirozott ércz keresztelő-medencze kehelyszerű alakzatban, eredetileg már dús polychrom színezéssel, melyet azonban a későbbi újítás elmázolt. Lent a talapzaton a szörnyállatok, mintegy az ellenséges sötétség fajzatainak dombormű ábrái. Ezek körül fut mint felirat a szent írásnak a keresztségre vonatkozó szövege. Fent a víztartó medenczén, a Megváltó és az apostolok alakjai, közben dús ékítmények, gót toronykák és mérművek alakzatai a donátornak egyszarvút mutató czímere és a mű készítésének (1475) évszámával. Az érdekes műemléket mint egyik legszebb hazai keresztelő medenczénket a műtörténet már eddig is leírásban és rajzban kiadva méltattatta²⁾. Hasonlón érdekes a sz. Borbála-kápolna előtt fekvő veres márvány sírkőlapnak nőalakja dombor műben. Rajta egyiránt az erőteljes szigorún merev műalakítás, valamint az öltöny, a viselet, a costume érdekes. A bekötött fő, a felöltöny hosszú zárt, redős ruha-övvel átszorítva, melyen a házi asszonyt jellemző kulcsköteg, erszény s ezek mellett olvasó-füzér függ, — hű képét adja a besztercebányai s e vidéki előkelő hölgyek középkori ruházata- és viseletének. Nevét a töredékes feliratból nem lehet kivenni. Keresztneve a feliratnak erre vonatkozása szerint Klára lehetett³⁾. Címere egyik pajzsa szarvasfőt mutat, a másik polgári családoknál használt úgynevezett műjegyet (Künstlerzeichen). Az évszám 1513. Valószínűleg egy másik el-

¹⁾ Mit az ahhoz nem értő Zipser hamisan 1202-nek olvasott s Kachelmann is után írt, de ki később észrevéve a hibát, kiigazította.

²⁾ Kiadva a Mittheilungen d. Cent. für Baudenkmale és a »Vasárnapi Ujság« valamely régebbi évfolyamában.

³⁾ Clara quae iacet hic in O — — — dissima mater, Clara fuit vita, religione, fide, cui fuit in pr — Domino servire superno Hoc iaceo duro pulvis et umbra loco.

veszett melléktábla felirata jelezhetette teljes nevét. Most csak gyanítás, hogy talán Königsbergnek, ki az egyház egyik legbőkezűbb adományzója volt, neje lehetett.

Mindez, a mint csak, úgyszólván, maradványaiban töredékeiben jutott ránk¹⁾, városunk magas művészete s egyházművei híremondójakint, mégis eléggé tanúskodhatik az itteni középkori élénk műgyakorlatról és műiskolákról. Melyek természetesen nem is szorítkozhattak egyedül a városnak csupán főegyházára. Hanem innét kiindulva, terjeszté ki az itteni egyházművészet sugarait annak egész körére és vidékére.

Így egykorulag keletkezik már a főegyházzal a kórház kápolnája²⁾. Mint már előbb említők, a hazai középkori városok egyik rendes intézménye volt a kórház megalapítása. Besztercebányán is a csak nem rég canonizált magyar Sz. Erzsébet tiszteletére czímzett kórház már a XIII. század végén és a jövő elején 1303 körül alapíttatik és épül. Úgylátszik, ezen korai csúcs-iv idomának részlete maradt fenn maig az újabb Sz. Erzsébet egyház éjszaki sz. Anna kápolnáján és sekrestyéjén. Az előbbi két-ségkívül a templom szentélye volt. Nyomott, durva gót alkotmányok. A minők rendesen ezen ízlésnek első kisebb korábbi művei hazánkban.

Ezek rendes hazai jellegét viselik nagyobbára a Besztercebánya közelében levő telepek, faluk és helységek gótizlésű csúcsíves egyházai is. Csupán a szerint váltakozva, a mint a gótizlés korábbi vagy későbbi modorának művei.

Már 1350 körül, épül így a szászfalvai templom, mint a pápai búcsúlevelek keletkezését jelzik³⁾. Ugyanezen korszakból

¹⁾ Így a Königsbergnek, Glocknitzerek, Kohlmannok, Mühlstein Vid, Turzó János, mint a templom bőkezű jótévedőinek sírkövei, melyek a templom falába voltak berakva, már alig láthatók többé az egyes töredékekben. Még több vesztetett el egészen. I. a fennebbi sírköveket Bélnél: Notit II. 417. s ezután említve Kachelmann: Ung. Bergb. 129.

²⁾ Városi levéltár 341. csom. 30. sz. Carolus Petri civis fundat. 1303. super Xenodochio S. Elisab. mint már fennebb idéztem. Hanem ez már az alapítványnak bővítéséről és átváltoztatásáról szól ekkor, midőn Károly Péter 8 jobbágyát adományozza, hogy a rector három káplánt tartson. S ekkor kezdődhetett az itteni egyház építése is.

³⁾ Városi levéltár 448. csom. 13. sz.

valók a szeleczi stb. a város közelében levő régibb egyházak. Ellenben újabb gótizálásban épültek vagy csak átalakítottak a jakabfalvi s a nagyobb, kettős hajójú ó-hegyi jelentékenyebb templom, melyekben még érdekes művészi részletek is fennmaradtak. Ó-hegyen a csínosan alakított és faragott toronyszerű érdekes szentségház. Jakabfalván egykori szárnyoltára festményeinek képrészletei, melyek sz. Jakab legendáját állítják elő; — elhanyagva már jelenleg ezek is lelketlenül, az egyház karzatán fekszenek.

Többször nevezik az okmányok a város sz. Mihály egyházát is hasonlóan ezen gót műkorszakban¹⁾. Feljebb véleményeztem már felőle, hogy ez eredetileg a főegyház melletti azon román izlésben épült carnarium lehetett, mely később a gótizálásban s a reformatio korában átalakítva s bővítve, mai alakatlan vegyes késő gót s újabb kinézésében maradt ránk, mint a tótajkú hívek temploma.

A városnak ezen két századon túl folytonosan tartó egyház-építkezéseit egyre jelzik, mint mondók, a városi levéltárban őrzött pápai okmányok 1300-tól kezdve egész 1500-ig,²⁾ melyek rendesen az egyház építése felsegéléséért engedélyezett búcsúkat hirdetnek.

Legsűrűbben szólnak már a XV. század végéről. Jele, hogy akkor itt is, valamint országszerte, nagy építkezési tevékenység uralkodott a késő gót csúcsíves izlés korszakában. Valóban a város egyházai fennmaradt műrészletei mind ezen kor izlés ének jellegével bírnak.

A város számkönyveiben is ekkor a XV. század vége felé legtöbb kiadás mutatkozik az egyházakra. 1482-ben 602 arany forint 86 denár, és 1489-ben még 435 frt 20 denár. Míg a jövő század elején már rendesen csak 300 forinton valamivel felül áll a költség³⁾. Aranyban véve a fennebbi első összeget mintegy 3000 forint költséget tesz. Hozzá számítva még az akkor rendesen in-

¹⁾ Városi levéltár 448. csom. 7. stb.

²⁾ Nevezetesen 1300, 1323, 1332, 1335, 1350, 1406, 1463, 1473, 1477 s ez évből még kettő, 1492 u. ez évtől még egy. 1494, 1496 és 1500. A városi levéltárban. Hogy némely évről kettő is szól, magyarázzák a külön kápolnák stb. építkezései.

³⁾ Idézett számkönyvek vár. levélt.

gyen járó anyagot és segédmunkát, azután a közadakozásokat, látni, hogy ily tetemes összeg akkor évenként csak is a folyamatban levő nagy építkezésekre volt kiadható.

Ugyanekkor 1489 és 1490-ben leggyakrabban kerül elő a fennemlített István kőműves és kőfaragó fizetése. Valószínűleg, hogy két külön személyt kell értenünk a számkönyvekben nevezett István építész és István kőfaragó alatt, kiknek legényeik is emlittetnek. Lehet, hogy épen ők volnának az ekkori itteni késő gót izlésű egyházi építkezések vezető mesterei. Miután ezek rendesen együtt kőművesek is és kőfaragók voltak. Nem tudom, lehet-e azután ezen Istvánok valamelyikét azonosnak tartani a kassai egyház azon István nevű építészével, ki, gondolom, a bécsi sz. István-egyházon is dolgozott ez időtájt. Mindenesetre a besztercebányai váregyház építésze is nem közönséges mindennapi építőmester volt. Épen így emlittetnek ekkor ácsok is folyton a számkönyvekben. Nevezetesen Stenczel mester, kiről alig vehető ki azonban biztosan, vajjon nem szintén építész vagy csak ácsmester volt-e. És ki ekkor 1489. a város költségén Budára küldetett. De rendesen ezen építőmesterek-nél akkor a kőfaragó, kőműves s ács, egyszóval mindannyi építész mesterség, az egész architektonika, mint tudjuk, együtt járt. És lehet, hogy e nevekben városunkban működött két vagy három nevezetesebb építészünk emléke maradt fenn, az ezekben meglehetősen szegény hazai műtörténetünk számára.

Hasonlón emlitenek az ekkori számkönyvek az előbbieket mellett festészeket is: például egy Hanus mester festőt, ki többször 3 forint fizetéssel elégittetik ki, és 1503-ban az egyháztető keresztjének gombja megaranyozásáért is 3 fnt díjat kapott. Az aranyozás akkor, midőn a festészek is még rendesen aranyalagra festették egyházi képeiket, az ő mesterségükhöz tartozott. Később egy Miklós festő is előfordul 1532-ben¹⁾. Volt-e mindkettőnek része az egyház akkori művészi ama képei és színezett

¹⁾ Lásd a nevezettekre az illető idézett évbeli számkönyveket a városi levéltárban, hol a már a fennidézett Stefan Maurer és Steinmetz, valamint Meister Stenzel neveztetik. Más években ismét a Meister Hanus Maler 3 fl. És Meister Hanus Maler um Knopf zu vergolden 3 fl. — És Maler Nicolasch de már 1532-ben.

remek szobrai előállításában, minők még a sz. Borbála kápolnában ránk maradtak ; sőt egyházunk kétségkívül régi egykori fal-festményekkel való díszítésében is, nehéz meghatározni az említett egy-két nyomból. És nem tudjuk azért, vajjon bejegyezhetők-e János és Miklós festész mesterek nevei szintén műtörténelmünkbe. Sőt még az előbbi XIV. századból az akkori iparos polgárok sorában fennebb előhozott Hans festő is. Ugyanakkor a XV. század vége felé Zólyomban is emlitenek a város számkönyvei egy Walach János festőt 1490-ben. Talán ugyanazt, kiről már 1465 és 1469-ben ott feljegyezve áll, hogy egy feszületet lefestett úgymond és egy szobrot készített vagy inkább színezett, mind akkor a szobrok így rendesen polichrom festéssel állítottak elő. Még pedig mind ezért 15 denár költség számítatik¹⁾. Akkor rendesen a festők, ha nem egy személyben építészek is, úgy legalább szobrászok, aranyzók és más úgynevezett szabad és nem szabad mesterségek és művészetek gyakorlói voltak egy személyben. Olaszországban az úgynevezett Speciarik czéhéhez tartoztak, melybe gyakran a gyógyszerészek is és borbélyok, fűszerkereskedők, stb. foglaltattak. Nem lephet meg tehát, hogy ezen festő később még könyvkötő munkákért is, tok-készítésért kap fizetést a várostól. És pedig ezért jóval többet még, mint a festményért és szoborért, t. i. 20 denárt²⁾. Ámbár talán ritkább lehetett-még akkor a könyvkötőmunka a festőinél is, de az aránytalan különbözetnek az árra nézve bizonyára más megfajtése is volna kereshető³⁾. Ilyenkor külön fizettetett még rendesen az anyag, például a festéknek is stb. ára ; s e kisebb fizetések is csak mint a kiszabott ár feletti ajándék jártak talán. Akárhányszor találjuk ezen számkönyvekben, hogy a készített munka ára helyett csak a külön borraivaló van valamely csekélyebb összeggel bejegyezve.

¹⁾ A zólyomi id. számkönyvekben 1492. pag. 2. Johann Walach Maler. 1465. Pictori quod crucifixum depinxit et statuam. 15 den.

²⁾ U. ott 1469. pictori pro futuro 20 den.

³⁾ Például, hogy a levéltárban is a csomagok tokjaira, tábláira díszes képeket festettek a város czímere, bírása stb. képét, mint Olaszországban rendesen. Ezen táblák, melyeken az illetők neve, évszáma a festőjével együtt fenntartatott, a festészet történetének jelenleg keresett legérdekesebb emlékei közé tartoznak. Nehány ilyen szerencsés voltam magam is régi képgyűjteményemben az országos képtárnak ajándékozni.

E miatt tehát bátran kereshetnénk ama szerényen mutatkozó festészek és szobrászok nevei alatt, akár oly első rendű tehetségű művészeket, minők például az olajfák kertje a sz. Borbála-kápolna fennebb említett szárnyoltára szép szobrainak, domborműveinek és képeinek mestere voltak. Hogy ezen művek valóban ez időtájt készültek, tanúsítja a Borbála-kápolna szárnyoltára felirata, melyből elég világosan olvasható bevégzése 1502. évszáma.

A legtöbb hasonló festői, szobrászi stb. műalkotás azonban, melylyel nemcsak az egyház, hanem annak dús kápolnái is hasonlón, mint jelenleg még a sz. Borbála-kápolna diszítve voltak, mind elenyészett. Átalakítva vagy üresen állanak már így a várhegyház többi kápolnái lenn s az emeleten. S azt sem tudjuk többé, melyik volt ezek közül a Corpus Christi vagyis Oltáriszentség, melyik az alamizsnás Sz. János-féle s sz. kereszt stb. kápolna. Csak az okiratok említik ezeket már e néven ezen időszakban¹⁾. Mig később nevezik a felsőházi (Oberhaus) kápolnát is; a térnek t. i. azon legfelső s legelső házában, mely egykor a Königsbergeké, később Ernustéké volt, s hol azok vagy ezek alapítottak először az egykori Jézustársasági és mai székesegyházi templom helyén kápolnát²⁾.

Hasonlón csak az okmányokból értesülünk, mily dús jövedelmeik voltak ezen egyházaknak. A bányamunkások a legbecselebb érczköveket ajándékozva s bérökről hetenkint bizonyos százalékot fizetve, járultak fentartásukhoz. Az ezüstöt és rezet tar-

¹⁾ A Corporis Christi alapítására s építésére vonatkoznak az 1463. és 1477. pápai búcsúlevelek és 1473. Mihály milkói püspök és esztergomi helyettesé. Városi levéltár 448, 5—12. 1472. Mühlstein, Vid malomalapítványa u. o. I. 10. A sz. keresztkápolnát vagy egyházát említi az 1492. pápai búcsúlevél. Hasonlón a sz. Mihály kápolnát, (mely azonos a fenn említett carnarium későbbi tót egyházzal) 1503. pápai búcsúlevél. 448. 3. stb.

²⁾ Lehet, hogy ez volt az Alam. Sz. János-féle kápolna is. Egy okmány szerint Georgii Königsberger extract. Testam. fundationem capellae Ioanis Eleemosynarii per se positae tangentis. 1524. Városi levélt. 244. 2. Az 1595. Kirchen-Historien-féle jegyzékben, városi levéltárban, de mely csak az akkori protestans egyházi eseményekről szól említetik még 1628 után egy Burtische Kapelle.

talmazó fémkövek azután árverés útján adattak el¹⁾ az egyház építési s diszitési alap javára. Míg a Thurzók és a Fuggerek előbb, ügylátszik, bizodalomból, mint tőzsérek jövedelmezésül, vagy mint egyházvédnökök megörzésül az összegeket magokhoz vonták, és később erőszakkal is az egyházak átvett arany és ezüst kincseivel magoknál letartóztatták²⁾; midőn a hitújítás alkalmával már a városnak tanácsurái is a kórházi dús javadalmat hasonlóan előbb fiaiknak jövedelmül, utóbb a város számára lefoglalták³⁾. Így közös költségen tartották fel a szövetséges bányavárosok, úgy látszik legalább Kőrmöcz s Újbánya a sz. Borbála-kápolnát is, mint a bányászok védszentjéét, sőt a Corpus Christi-kápolnát is. Míg a hitújítás alkalmával megtagadták fentartását, s a Thurzók egyik factora úgy látszik kincseit is elvivén, magánál feledte azokat Krakóban⁴⁾. Mert mindezen templomok dúsán voltak még egyházművészeti kincsekkel is, ékszerekkel, edényekkel, ruhákkal ellátva. De mit hasonlóan már csak nagyobbára egyes fenmaradt okmányok jegyzékeiből vehetünk ki.

Miután már II. Lajos az egész országnak szóló s a városhoz is megküldött parancsával az egyházak minden értékes arany s ezüstműveit országos segélyül beszedette a mohácsi vész

¹⁾ L. erről Verböczyi okmányát és 1526. Katonánál Hist. XIX. 584. és egy régibb év nélküli leírást a vár. levéltban, mely így beszéli: hogy a Corporis Christi társulat bányász tagjai régóta a templom javítására és diszitására (ad ecclesiae restaurationem et ornamentum), ezüstöt és rezet tartalmazó köveket ajándékoztak, melyek elárvereztettek, hasonlóan minden forint bértől két denárt adakoztak. Míg Thurzóék krakói tisztjei kölesönkép felvették a tökesített maradványt és soha vissza nem adták. Városi levélt. 168. 17.

²⁾ Lásd Városi levéltár Protoc. fasc. 355. l. 1544. hogy veszik át a Fuggerek a rectoratus patronatusát s a fennebbi inventarium szerint ezüst s arany kelyheket stb. magoknál letartóztatják.

³⁾ U. ott. Steger Rafael a nyugalomba lépett Kindermann Kristóf altariái rector utódjának investiturai ügye részletesen leírva.

⁴⁾ Városi levéltár: 179, 61. 182, 1 stb. 1519. Sententiales Ludovici, tenore quam Újbányenses censum ad capellam S. Corporis Christi solvere tenentur. És 1527. a kőrmöcziek levele a sz. Borbála kápolnára szóló tartozásokról. 1530. Schilling levele Krakóból a kápolnának magával vitt elenodiumairól (Kleinoda Heiltum) ereklyetartók stb.

előtt¹⁾, s a hitújítás még a többit is azóta elfoglalta, csak egy s a legkisebb városi egyháznak, a kórházi kápolnának készlete, néhány év múlva, az 1545-diki összeírás szerint, oly dús volt, hogy még két ezüst kehelyt és négy keresztet, — egyikről megjegyeztetik különösen, hogy régi művű, (*antiqua simpliciore labore*), — s mintegy 18 marka értékű arany s ezüstöt birt, a hitújítás kezdetén beolvasztott monstrantiák- és kelyhekből. Mit azonban már a Fuggerek megőrzésül magoknál letartottak. Azután arany és biboros szövétű mindennemű és színű bársony és selyem misemondó ruhái voltak még ekkor, a közönségesekkel együtt számra 18 darab. Himzett kereszték az ornatusokra, számos drága templomi szőnyegek, terítők, oltárborító pallák, humeralék, arany s bíbor hímzésben szentek képeivel stb.²⁾ S ezen késő jegyzék egy maga még érdekes és bő adatokat nyújt az itteni egyházak műkincsei és művészete méltánylására. Századokon át, dúsan készültek s adományoztatták ily drága eszközök. A város legrégebbi jegyzőkönyveiben is már nyomát találjuk, hogy adakozik a város ily egyházi ékszerekre³⁾.

Mindezekből azonban a töredékes jegyzékeken kívül, melyek csak arra valók, hogy az egésztől legalább homályos képet

¹⁾ 1526. *Ludovicus rex exigit mandato suo mediatatem pecuniarum, ornamentorum, vasorum ecclesiasticorum stb.* Városi levéltár.

²⁾ Városi levéltár Protocol- Nr. 2. Az *Inventarium rerum ecclesiasticarum ad templum Hospitalis S. Elisab. A. D. 1545.* *Tres calices argentei in custodia dom. Fuggerorum una massa argenti stb.* Csupán némely casulák szövetei neveit közlöm érdekességök végett: *auro et purpura intermixta, duo ex axamitho rubro, unus ex serico villosa diversi coloris, quatuor ex damasceno antiquo rubri coloris, duae ex damasceno croceo, unus ex undula nigra vulgo zamlatt, unus ex bysso tenuiori vulgo Kenchin vagy Kenchir.* Nevezetes a humaralék, vállkendők leírása is: *Humurale novum ex auro et bisso diligenter factum, quod Clemens pro ista ecclesia parari fecit, cum tribus imaginibus acupictis videlicet S. Clemente S. Elisabeth et Laurentio. Item novum humerale cum 4 imaginibus. Item duo crucifixi super ornatus quae acupictor quidem ex Olmütz impignorasse fertur. Custodiae pulcherrimae duae. Auleae, tapetes, pallae altarium stb.*

³⁾ Id. jegyzőkönyv 1397. *Civitas tenetur novem flor. auri ad faciendum seu comaparandum Barlitum? (Barraleum edénytartó, Barracanus szövet Ducangenál) ad pixidem Corporis Christi.*

nyújtanak, még talán csak az egy dús magyar zománczos kehely maradt fel a templomban, és egy kereszt itt s a városházán, becses XV. századi magyar zománcz s aranyművesi emlékek, egyetlen hírmondói talán a középkorban itt annyira virágzott s annyi műtárgyat alkotott beszterczebányai aranyművesség műiparának.

Más ötvösművek nagyobb egyházi alkotásaival is találkozunk már e korban. Különösen nagyszerű harangöntőeiről volt már ekkor híres Beszterczebánya. A XV. században készült nagy harangjáról egyre szólnak a számkönyvek 1488 óta feljegyezve a részletes kiadásokat. Ezek szerint Haller Ruprechtnek, vélem, ez időtájt körmőczy bányagrófnak, 12 mázsa czínért az első, azaz a fő- vagy nagy-harangra, és 10 mázsaért a másikkra két forintot fizettek. A réz nincs számítva, miután ezt saját bányáikból szolgáltathatták. Ellenben az öntésért, a napszámért, fuvarért 206 frt. számittatik. Hasonlón a kisebb harangért s annak úgy látszik állványaért is a munkásoknak, ácsoknak és a mesternek 5 frt járt. István úrnak élelmezésére 10 ft., az összes kiadás pedig 146 frtot tett. Mig 1890-ben János harangöntő mesternek 50 aranyat fizettek¹⁾.

Nehéz mindebből kivenni, hogy sajátlag két harangöntő mester volt-e? Amaz István úr, vagy hogy ez talán a fennebbi építész, kinek a toronyba alkalmazott haranglábnál hasonlóan volt dolga az épen akkori nagyban folyó torony- vagy templomépítésnél. Vagy csak egyedül az utóbbi Hans (János), ki a tetemes ötven arany fizetésben részesül. Hogy a bányavárosokban a harangöntőipar régen divott már ekkor, és több mester volt az egyes városokban, tanúsítják Selmeczbánya régi jegyzőkönyvei, melyek már 1372. emlitenek egy Glockengiesser Harangöntő nevű polgárt, és 1394-ben egy Tamás nevű harangöntőt Bakabányán²⁾. Az előbbieket mellett emlitenek még a beszterczebányai ekkori számadások egy Sebald mestert is, ki azonban talán inkább már

¹⁾ Id. számkönyvekben 1489-től kezdve: Ruprecht Haller gezalt XII, cent. Eyn zu der ersten Glocke und um Cent. X fl. VII. Tagwerk Fuhrlohu summa 206 fl. — Die kleine Glocke Arbeit und Zimmerleuten, dem Meister auf die Arbeit 5 fl. — Item Hern Stefan ob kost 10 fl. Summa 146 fl. 1890. Hansen 50 ducat stb.

²⁾ Kachelmann Bergb 105, 107.

ágyúöntő, puskamíves és löporkészítő lehetett. Ezen a czimen ő, valamint legénye ismételve borravalót kaptak¹⁾. De ezen mestersegekről, melyek már ekkor hasonlóan régen dívhattak, Besztercebányán sajátlag a jövő korszakban hallunk, midőn ágyúöntői puskaművesei egyaránt híresek lőnek, mint harangöntői.

A város ezen említett nagy harangja is azonban már a következő században 1560-ban repedéseket mutatott s 1571-ben újra öntetett Schreiber Márton által a bányászok költségén, mint hosszas verses feliratai hirdették. És 175 mázsát nyomva, egyike lőn most az ország legnagyobb és legszebb hangú harangjainak²⁾.

Ugyanekkor Königsberger Mihály az egyháznak 1496-ki javítását foganatosítva, még halála után végrendeletileg oly tetemes összeget hagyott rá, hogy a XVI. század kezdetén az egész egyházat ennek költségén mintegy 100 mázsát tevő rézlemezzel fedték be. S ez a későbbi számítások szerint, az egész tetőkészlettel összesen ötvenhétezer forintot túl becsültetett³⁾.

De ez utóbbi munkálatok már is kevésbbé bírtak műtörténeti beccsel, mint inkább a bűzgő polgárok dús gazdagságának kifolyásai voltak. Ezen irányban folytak az egyházak további diszítései és átalakításai, kivetköztetve azokat mindinkább eredeti műízlések- és műbecsökből, s e helyett a régi elrontásával csak kevés és kétes műbecsű újat alkotva bennök.

VIII.

A város újabbkori cseményei a XVI-dik század elejétől kezdve. Az országos zavarok. A bányabérlők, Fuggerek és Thurzók által okozott vilongások a várban. A mohácsi vész után keletkezett ellenkirályok s pártvezérek itteni mozgalmai. A hitújítás kezdete s története a város-

¹⁾ 1493. számkönyv: Item Meister Sebald zum trinkgeld, dass er gemacht hat Pixenpulver. Item dem Schuchknecht fl. 1½.

²⁾ Bél Notit. II. 417.

³⁾ U. ott.

ban. Az új iskola rendszere és tanárai. A szinelőadások s a magyar nyelv közhasználata. Az ipar és kereskedelem. Aranyinivesek, ágyú és harangöntők. A réz és fémipar, óraművesek. Besztercebányán tartott országgyűlések 1542. és 1543-ban. Bocskai hadainak pusztítása a városban. Bethlen hadai bevonulása, fejedelem-választó országgyűlése. Tököly és Rákóczi hadai a városban. Vesselényi összeesküvése Besztercebányán. A legújabb kor. Rákóczy Ferencz felkelése. Jézus-társasági cellégium és gymnasium. A püspökség alapítása. Újabb egyházi építkezések s átalakítások. Kracker s iskolája, oltárképei és falfestményei stb.

A város eddig mintegy három századon át úgyszólván folytonosan növekvő és háborítlan virágzásban és gyarapodásban volt. Alig érte eddig más erőszakosabb esemény, mint még várossá emelkedése előtt a vidéken átrohanó tatárok pusztításai s a környéken befészkelődött cseh zsoldosok zsarolásai.

A történelem ezenfelül egyre csak arról szól, hogy erősíti meg minden király a város szabadalmait és kiváltságait, mint tetézi újabbakkal és védi a megtámadók ellen. Vagy mint osztják a pápák a város épülőben levő egyházai segélyeül a búcsúleveleket. A város körültekintő bölcs polgárai soha sem mulasztották el ezeket, valahányszor templomuk épült, mint jó segélyforrást megszerezni. És nem mulaszták el hasonlóan, minden új királytól szabadalmaik megerősítését kieszközölni. Mi ismét nekik nem csekély, de még is szintén többnyire hasznot hajtó költségbe került.

Most azonban egyszerre léte IV-dik századában zavaros, izgatott háborús idők következtek a városra.

Mindjárt a XVI-dik század első évében, mintegy előjelül oly rettenetes tüzvész pusztította a főtér azon szép házsorát, és haszonbérlok tág magánüzérkedésnek mindinkább nyílt ismét tér. Mindennek árát leginkább az ország adta meg. De közvetlen a város is terhesen viselte. Számptalan és hosszas perek kerekedtek a kincstári bányabérlok és a város között mindenféle birtokjogok és jogbirtorlások felett. A város levéltára tele van a Fuggerek- és Thurzók- az Ernustok- és Peckenschlägerre vo-

natkozó hasonló iratokkal s az ellenök emelt vádak okmányaival¹⁾).

A bérlők tisztviselői, bányamunkásai, az ugynevezett factorok vagy Handlerek és polgárok közt nem egyszer tetteleségekre került a dolog. Lázadások és zenebonák támadtak, melyek újabb vizsgálatokra s perekre adtak alkalmat²⁾).

Erre bekövetkeznek a mohácsi vészt s az országnak két pártra szakadását kísérő nyugtalanságok és zavarok. A pártvezérek és hadak, a pártfőnökök s ügynökök egyre jönnek és mennek, üzengetnek s írogatnak; fenyegetik és csábítgatják a várost a szemközt álló országos pártok s ellenkirályok mellé vagy ellenállásra buzdítva.

Majd Maria és Ferdinánd, majd Zápolya s Izabella pártjára hívogatják. Báthori és Thurzó, Katzianer és Pemflinger, Fels és Thurn. Ellenben Verbőczy és Perényi, Laszki és Gritti, Bosnyák és Bebek az utóbbiak mellett lépnek fel. Mindannyian követelve avagy lelkesítve, izgatva vagy fenyegetve a várost és polgárait; majd személyes megjelenésökkel, majd küldötteik és leveleik által, mely utóbbiaknak hasonlóan nagy számát, bírja még a városi levéltár³⁾).

¹⁾ Egész csomagokat képeznek hasonló okmányok a levéltárban :

1470. *Contra violentam occupationem fodinarum per Joannem (Peckenschläger.)* 6. 20.

1473. *Supra fodinas cupri et Lauri viridi* 6. 13 és 91, 111.

1505. *Anna regina mont. civit. oppignorat Joanni Thurzó* 282, 81.

1507. *Ernuszt Joannis bani pos. fodinarum.* Azután a híres 1515-diki nagy per a város és Thurzók közt a selmerzi bányagrófi levéltárban.

Erre az újabb haszonbérbe kiadás végett az átvétel.

1525. *De Fodinis Fuggeris et Alex. Thurzó exarendatis* és 1526. *Fodinae et res per Fuggeros et Thurzones tentae* 192, 41. *Inventariumok.*

²⁾ Városi levéltár: *de Seditione Mathiae Gremnitzer* 343. 25. *Mandatum pro factore Fuggerorum* 1516. *Inquisitio super actibus potentiaris Thurzonum.* *Gravamina contra Fuggeros* 222, 44. S alább a Verbőczy által elnyomott mozgalom 1526.

³⁾ Városi levélt. 1527. *Maria civitatem ad fidelit. hortatur* 193, 17 és 18. 1527. *Ablegati Albam Regiam ad Majest.* 432, 87. 1530.

Az alkalmas és dús várost mindegyik fél magáénak óhajtotta. És mindannyian azután csapatokat és pénzt, lőszereket: agyukat és puskákat, golyókat és löport kérnek és követelnek.

A város körültekintő és bölcs tanácsa és polgárai is nagy óvatosan küldöznek követeket mindenfelé: egyik királytól a másikhoz, egyik táborból a másikba. Budára és Tokajba, Bécsbe, Pozsonyba és Znaimba. Hol utóbbi helyeken még akkor asszonyuk, az özvegy-királyné Mária egy ideig tartózkodott. Majd az egyik, majd a másik udvar s párt értekezletein és tanácskozmányain vagy országgyűlésein vesznek részt. E közben is sohasem feledik mindenekelőtt ismét szabadalmaik megerősítését az új királyoknál sürgetni s ajándékot vinni. Jó pénzért igyekeznek magoknak még újabb adományokat bánya- s egyéb jogokat és szabadalmakat szerezni. Csakhogy ezeket már e zavaros időkben senki sem kíméli, senki sem respectálja többé, amint kinek érdekében áll s ereje van hozzá azokat megsérteni.¹⁾

Csakhamar belátják azután, hogy biztosságukról első sorban maguknak kell immár gondoskodniok. Nagyobb csapatokat toborzanak s állítanak, erősebb várőrséget tartanak, kitünőbb hadnagyokat szerződtetnek. Szövetségeseket keresnek és védszerződéseket kötnek nemcsak a többi bányavárosokkal, melyek között mint láttuk már rég fennállott vala, most mindig inkább lehetetlenebb közös szövetségük az ország zavaros állapotával

---

Budam ad regem Joannem 127, 7 és 8. 1530. Thurzó petit auxilium contra regem Joan. 210, 2. 1531. Ablegati ad Ferdinandum 1532. ad Diaetam 71, 96. 1533. Katzianer pro annona praestanda. Ablegati 202, 31 és 76. 1. Báthori, Verbőczy, Bosnyák, Fels, Thurn stb. levelei.

¹⁾ 1513. még új adományt is szereznek, s a váci püspöknek mint cancellárnak ezért 200 frtot fizetnek. Az ez évi számkönyv szerint: Umb den Brief novae donationis von König Majestät erlangt gegeben den Bischof v. Waitzen 200 fl. És Ludovicus 1516. ius dat novae fodinas colendi. U. akkor usum rubrae cerae stb. azaz vörös pecsétviasszal élni. A város czimere a négy fehér szelemen zöld térben gondolom eredetileg, pajzstartó angyallal és solymokkal, már régebben meg volt. Lásd vár. levéltár 137. 11, 12 és 13. stb. Akkor 1513. járt már szintén Verbőczy, és itt Libetbányára menet s a város megvendégelésére 14 frtot és 34 denárt költött ételre s italra. Lásd ez évi számkönyvek.

és eseményeivel szemben. Szerződnek azért már a szomszédos, de nagyobbára kevésbbé barátságos főurakkal és várhadnagyokkal, kikkel eddig eltérő érdekeiknél fogva nem a legjobb viszonyban éltek. Például a lipcei és sósközi várak uraival s várnagyaikkal, ekkor a Dóczyakkal és Lipcseiekkel. A mint ezek a városi polgárok útját állták váraikkal alólról és felülről jövet, mint feljebb már láttuk, s a polgárokat minden vámmentességök daczára vám- vagy útisarcz fizetésére kényszeríthették, ha ezek nem akartak portékaiktól megválni, úgy természetesen nem igen állhattak egymással jó lábon. Most a közös vész, a nemzeti szerencsétlenség őket is kibékítő egymással. Egymásra szorultak, közös érdekekben állott a közös védelem. Mint hűséges szomszédok értesítik egymást az ellenség állásáról, a csapatok mozgalmairól. Kérik egymás segélyét. Az egyik kér és küld katonákat, a másik ad pénzt, szolgáltat fegyvert, lőszereket. Jó szolgálatot tehettek már ekkor nyilván egyik a másiknak, ha hogy nem még a régi félelem, vagy csupán a szokott udvariasság követelte, amint Körömcz és Beszterczébánya városa komolyan tanakodnak, hivatalosan leveleznek a felett, mily ajándékot küldjenek Dóczy leányának nászára¹⁾).

Hasonló viszonyba lépnek más várak uraival is és hadnagyaival. Egy levél váltja a másikat. Mindegyik újabb rosz hírt hoz, félelmet, bajt és rettegést gerjeszt, hadsegélyt kér vagy ígér. S így megy ez egyre évtizedeken és évszázadokon át, az egész török hódítás és nemzeti felkelések s partharczok idején át.

E nyugtalan képnek, melyet az országos zavarok okoztak; másik ném kevésbbé mozgalmas oldalát a vallási háborgások nyújtják.

A mint a hitújítási mozgalmak kezdete hazánkban a mohácsi vész korszakával találkozik, úgy ennek nehézségeit és zavarait még inkább neveli.

Hasonlón jönnek és mennek az egész korszakon át egy felől a hitújítók, az izgató és buzditó térítők. Más felől pedig a

¹⁾ Városi levélt. Literae Nicolai Dóczy de motibus et moliminibus turcarum s más hasonlók nagy számban. És Doczianae filiae mittendum honorarium pro nuptiis.

világi s egyházi hatóságok, a fejedelmek s esztergomi érsekek által küldött biztosok, vallási parancsok. — Ferdinánd király és Várdai Pál, Oláh és Vrancsics érsekek részéről rendeletek, meghagyások és levelek menesztetnek, melyekkel a várost az új-tantól s a hitújítoktól óvják. Az eretnekségek elnyomását szigorún meghagyják, ezek s követőik ellen vizsgálatokat és zsinatokat rendelnek.¹⁾

A vallási mozgalmak kitörésére úgy látszik már 1521-ben az adott először alkalmat, hogy Miklós mester plébánossal a város tanácsa birtok- vagy jogkérdések miatt személyes viszálykodásba jött. A plébános egyházi szónoka ez alkalomból nyilvános támadást intézett volna prédikácójában, sértő szavakra fakadva a tanács ellen. Mária királyné, kihez a város mint asszonyához folyamodott, valamint az esztergomi érseki helyettes is hasztalan igyekeztek a várost a plébánossal kiengesztelni²⁾. A jövő évben 1522-ben Schneider Valter bíró és Kindlinger Henrik egyházgondnok elmentek Troppauba az ottani prédikátort, egyházi szónokot, Keck Bernhardt Simont meghívni. Ki már akkor úgy látszik Luther tanához szított. Előbb Selmecezen volt egyházi szónok, majd innét visszament hazájába Siléziába Troppauba. Honnét ismét Selmecezre plébánosnak meghivatott. S itt már 1526 elején nyíltan a hitújítás mellett fellépett, miért elűzve, újra hazájába menekült³⁾. Miklós plébános már akkor csak azon feltétel alatt volt hajlandó felvételére, ha hasonlóan mint többi káplánjai, János mester és Domonkos a város által meghívott Simon is alárendeltje lesz. Keck Simon azonban ezt 1523-ban véglegesen visszautasította⁴⁾.

Erre a következő évben már Cordatus Konrád páp és Crys-

¹⁾ Városi levéltár : 267 csom. 9, 12, 28, 64. — 316 cs. 23—4. 302, 48. 168, 39. 276, 6.

²⁾ Mind a két levél, mely ezen eseményeket előadja, a város levéltárában Fasc. 267. Nr. 13.

³⁾ Kachelmann : Gesch. d. Bergst. III. 148—153. Szerinte már Doctor Michael Slavicus verbi Dei minister cím is 1521-ben Selmecezen a protestantismushoz való szításra mutatna.

⁴⁾ Levelei 1522 és 1523-ból a város levéltárában 183, 1 és 2. szám.

lingh vagy Kreisling János volt budai sz.-györgyi plébános nyíltan hirdetik a hitújítást Besztercebányán is. A következő évben Miklós plébános feladására elfogatnak és Budán letartóztatnak, hová ellenök tanúságul és vadlóul Miklós besztercebányai plébános is az érsek által felhívatik¹⁾.

Kreisling azonban a besztercebányai és körmöczi polgárok kérésére csakhamar szabadon bocsáttatott, és Körmöczön plébános lett a következő évben²⁾. — Miután már 1522 és 23. a wittenbergi iskolán besztercebányai tanulókat is egy Mathias Thomae és Baumhackel György nevűeket találunk³⁾; jele, hogy már ekkor a bányavárosok és Besztercebánya mindinkább hajlottak a hitújítás felé. Mind a mellett eleinte a város még az eretnekek ellen is, ügylátszik, fellép. Legalább az 1528-diki számkönyvben Bertalan foglár számára 25 denár kiadványoztatik egy eretnek elfogatásáért⁴⁾. Lehet azonban, hogy ez a hitújítók valamely más ellentétes tana hirdetése miatt jött a többiekkel összeütközésbe; mint például Calvin Servettel, s ezért bűnhődött. Mert Ferdinánd egy későbbi leirata a városhoz már hasonlóan az úgynevezett Sacrementariusok, reformatusok és anabaptisták kiűzését rendeli⁵⁾.

Miklós plébános is még erősen tartotta magát, küzdött folyvást a hitújítók ellen. Várdai érsek őt bizta meg, hogy Selmeczen is s a többi bányavárosokban igyekezzenek az új tant meggátolni⁶⁾. Verböczi is kezére járhatott, midőn 1526-ban a hevér-lázadás elnyomására és vizsgálatára kiküldve, többeket halálra ítelt, másokat száműzött s a lázadás egyik okául a hitújítási forrongást tartván, a népet régi vallása megtartására esküvel kötelezte⁷⁾. Az érsek is és a király egyre írtak még 1530. és 33-ban is intve a várost, hogy a hitújítást gátolják, majd biztoso-

1) Zalkán érsek levele erről 1525. a városi levélt. 267. 37.

2) Kachelmann I. h. 151.

3) Magy. Tört. Tár., VI. 215.

4) Városi számkönyv ez évről: Dem Bartl der ein Ketzer gefangen 25 den.

5) Városi levélt. Ferdinandus anabaptistas, sacramentarios pelli praecipit 267, 6.

6) Várdai érsek levele 1530. városi levélt. 267, 7.

7) Katona Hist. XIX. 579—8.

kat is, az ipolysági prépostot és András Doctort küldenek vizsgálatra¹⁾).

Ennélfogva a hitújítás csak lappangva és félszegen lép ugyan fel. De már a harminczas években mind erősebb gyökeret vert. 1530-tól kezdve már szakadatlan viszonyban találjuk a várost a hitújítókkal, kiket papságra hívnak leveleikkel²⁾. És Miklós utódjai sőt társai már nagyobbrészt alattomos vagy nyílt pártolói a hitújításnak. Ámbár eleinte azért nehéz felismerni őket s határozott fellépéseket.

1532. Spetinger István, Miklós plébánosnak utódja, úgy látszik, már a hitújítás híve volt³⁾. Hasonlón az altaria rectora Kindermann, ki azért 1544. kénytelen lemondani. 1540 előtt Frank Bertalan emlittetik mint pap, és Steger Rafael mint protezsans az oltárnoki javadalomban. Azután az 1556. már meghalálozott Valter volt evang. prédikátor, ki után már ezek teljes sora ismeretes⁴⁾.

A bányavárosok már ekkor testületileg lépnek fel az új tan mellett, tanácskozmányokat, zsinatokat tartanak, confessiojukat s egyházi szervezetüket meghatározzák⁵⁾. Viszont az érsekek megidézik papjaikat. Mint Várdai és Oláh stb. az általok tartott zsinatok elé. Mindezek adataival bővelkedik a város levéltára⁶⁾.

Legnagyobb lendületet adott azonban a reformatiónak itt is, mint mindenütt, az iskola.

¹⁾ Várdai érsek levele 1530. 1533. Ferdinánd, 1533. Városi levéltár: 267, 8. 316. 29—4.

²⁾ Egész csomag levél szól erről a levéltárban 1530 óta 183, 1—2. 267, 37. 953, 19. 285, 80. 108, 12—58 és 236, 1—7. Eccles. Evang. Neos, pro V. D. ministris e ditionibus exteris viri literati vocantur, et horum responsa.

³⁾ Plebani Neos. St. Spetinger litterae in puncto conventionis suae Cracoviae 1532. Vár. levélt. 338, 13. és 267, 7.

⁴⁾ F. idézett Kirchenhistorie a levéltárban és Protocoll. Fasc. 355. Nr. 1. — Azután 160, 44.

⁵⁾ Id. Kirchenhistorie 1558. Beszterczebányán, 1564. Selmezen, 1564. Körnőczön, 1569 u. o. stb.

⁶⁾ Id. Kirchenhist. s. előbb a zsinati idézések Várdai Oláh stb. alatt. A papok megidézése, kiűzetése stb.

Beszterczebányának már régebben is megfelelő iskolája volt, mint láttuk fennebb. A reformatio most azt a renaissance-kori humanisticus és protestans theologiai tanulmányoknak úgynevezett gymnasiumi színvonalára igyekezett mindjárt emelni. Mintegy 1528 óta már meglehetősen teljességgel ismerjük a tanítók névsorát. Eynzetter Bálint és Siegler János, Erasmus és Pausias kezdik a sort. A két első azonban bizonyosan még a katolikus iskola tanítója volt¹⁾. Az utóbbi Pausias alatt a tanoda már oly virágzásnak örvendett, hogy Révay Ferencznek később a külföldi olasz egyetemeken is jól iskolázott fiai itt kezdhették tanulmányaikat.

A század közepe felé mindinkább szaporodik a tanulók és tanárok száma. A rector és cantor mellett már két collaborator is volt alkalmazva. Az iskola épületét is bővíteni kellett. E mellett és e közben természetesen még mindig sok szükséggel, sőt nyomorral és inséggel is küzdött. Vékony fizetés és sovány táplálás mellett tengődnek a tanítók és tanulók.

Érzékenyen panaszozzák leveleikben inséges sorsukat a szűkmarkú tanácsnak és a mostoha egyházi conventnek. Majd 1567 után Schremmel Ábrahám nem kis küzdelmek közt új lendületet ad az iskolának. A strassburgi származású tanfőúr, Sturmnek, az ottani egyetemen divó tanrendszerét hozta be. A nyolcz osztályra s ugyanannyi évre szabott gymnasiumi tanfolyam két tanteremben adatott elő csoportonként; úgy körülbelül, mint ma a népiskolákban a hat elemi folyam egy-két szobában taníttatik. A tantárgyak és tankönyvek a kor színvonalán állottak, s a felsőbb iskolában már a nyelv és számtantól kezdve, az algebráig és görög classicus irodalom olvasásáig, a héber nyelvig s a theologiaig emelkedtek. Melanchton hittani és grammatikai tankönyvei, Erasmus Apophtegmai, s több hasonlók használtattak kézikönyvekkül. A classicusok közül olvasták Hesiodost és Demosthenest, Aesopot és Lucanust, Catót és Cicérót. Heyden colloquiumai magyar szövege tanításával különös gond fordíttatott, úgy látszik, a magyar nyelvre is.

¹⁾ Legalább még mind a kettő Miklós plébánoshoz folyamodik s az által neveztetik ki tanítóknak. Városi levéltár: 285, 80. 953, 19.

Az iskolai és nyilvános élet legélénkebb mozzanatai közé tartoztak akkor az iskolai színjátékok, az úgynevezett komoediák és tragoediák, melyeket az ifjúság a város bírása s az egész tanács jelenlétében előadott. Értök a tanácstól jutalomdíj járt, mely 6—8 frtig emelkedhetett, s a tanárok és tápnevendéktanulók egyik fő accidentiáját képezte az egyházi functiók rendes járulécai mellett¹⁾. Okunk van állítani, hogy ezen színjátékok magyar nyelven is játszottak. Mert midőn Huszár Gál 1559-ben Sztárai Mihálynak híres magyar komoediai egyikét, melyek a katolikus vallás ellen írva, akkor országszerte játszottak, kiadta volt, ezt különösen Beszterczebánya bölcs tanácsának is ajánlotta, e címmel: Comoedia lepedissima de sacerdotio. Azaz Az igaz papságnak tüköre, melyet a Sztárai Mihály mester mostan szerzett. A semneczi, cremenczi és besztercei bölcs tanácsoknak ajánlva²⁾.

Jele, hogy Sztárai ezen gúnyjátékai akkor nyilván Beszterczebányán is igen korszerűek és kapósak lehettek a protestans iskola színi repertoriumában. És bizonyosan gyakran játszottak a nevezett komoediák közt. A tragoediák közül is még egyet: Absolon címűt, mint a tanulók által előadottat találjuk feljegyezve a város kiadásai közt.

Hogy ekkor máskép is a magyar nyelv bizonyos nyilvános használatban és szokásban volt, tanúsítja Bél Mátyás érdekes feljegyzése a város története leírásában: mely szerint a toronyörök kiáltása még az ő korában is magyarul hangzott: Sz ó l j á l virrasztó sz ó l j á l, kiáltott a vigyázó a többi öröknek hajnalban. Mire a virrasztó ör egy dallamot énekelve válaszolt:

Hajnal vagyon szép piros, hajnal, hajnal vagyon!

Majd megvirrad, hajnal vagyon, szép piros hajnal!

Sokáig, midőn már ezen régi magyar örkiáltásnak, mely más városokban is divott, értelmét vesztek, kiálták még Beszterczebánya tót poroszló ürei a toronyból:

¹⁾ Frankl: A hazai iskolázás. 78, 177, 324. A város levéltára okmányai nyomán.

²⁾ Toldy: Adalékok a régiebb magyar irodalomhoz. 4.

Szalaj, virrasztaj¹⁾).

Egy sor tanárnév mind az, a mit visszatérve az előbbiré, még tovább az ekkori iskolai tanrendszer és tankönyvek mellett feljegyezve találunk. Ezek nevei is, többnyire az akkori reformatori classicus csodálatos ízlés szerint, eredeti alakjokból kifíczamított görög és latin fordítás- és végzéssel maradtak fenn. Mint Hilarius és Oñdronius, Nanticovius és Halnepasius vagy Halvepapius stb.

Az iskola és művészet mellett, mely éppen ezen korszak elején a XVI-dik század első éveiben végezte be fennebb leírt itteni legszebb alkotásait a főegyház Borbála-kápolnájában; élénken virágoznia kellett az ipar és mesterségek minden nemének is. Az építészet ezen korban alkotta a város mai legtöbb régi házát. És köztök oly művészibb alkotásokat is, mint az olasz kőfaragó mester Weiss János által 1630-ban készített várostéri ház, érdekes erkélytornácza s portaleja alakzataival és felíráival. De különösen ismét a város arany- és ezüstművei voltak keresettek. Az ország főurai s főpapjai itt rendelik meg még Pozsonyból is dísz tárgyaik készítését: az esztergomi érsek főpásztori gyűrűit, a v. czi püspök, Jó kir. személynök, a Balassák és Dobók asztali ezüst-készleteiket²⁾. Még keresettebbek ötvöseik, híres harangöntők s ezen háborús időkben már különösen fegyver-készítői, ágyú- és golyóöntői. Egyre olvassuk a megrendelő leveleket, a mint a helységek Sz. Kereszt, Bánfalu stb. itt öntetik érczes szép hangú harangjaikat³⁾, melyeknek lehangzatosabb s legnagyobb példánya azonban éppen a besztercebányai harang volt. Már az előbbi században, mint láttuk, először öntve és most a következőben ismét átöntve⁴⁾.

Ellenben a várurak éppen így ágyúikat itt rendelik meg. Dobó a lévai vár számára bombardákat és puskákat kér. Hasonlón a sz. benedeki várkastély-kapitánya Kapornaki a nyitrai püspök, a turóczi Révayak váraikba rendelnek nagy ágyúkat.

¹⁾ Bél Not II. 433, és Ipolyi Magy. Myth. 271.

²⁾ Városi levéltár. 205 cs. 12. 249, 98. 297, 49. 367, 77. 386, 80.

³⁾ Vár. levélt. 272 cs. 6. 241, 34. 337, 48. 367, 108.

⁴⁾ Bél Notit. I. 417.

Sőt ilyenek még Bécsbe is küldetnek¹⁾. Mások megint hadi dobokat, trombitákat készíttetnek stb. Aranyművesei közül nevezetesen említettnek ekkor Schwaitzer János. Harangöntői közül Schreiber Bálint. Ágyúöntő Schwab Kristóf²⁾. Aranyműves czéheivel összeköttetésbe lépnek a kassaiak és körmöcziek, czéh-szabályaikat kéri s elfogadják³⁾.

Az első újabb mai nyilvános óramű is már most 1542-ben állíttatott fel Behm Mihály, úgy látszik, a nürnbergi híres e nevű művész családból való mester készítette volt; ki ilyen épen Olmütz város számára is csinált. Ára 58 forintba, vitele 10-be került, s maga a mester jött felállítani⁴⁾.

A rectoratus 1545. levéltárában találunk már ekkor szintén említve egy órát kellő készlettel is⁵⁾. Egy a csillagzati állást mutató régi óramű látható maig a várostér tornyán; de melynek órája már újabb, mult századi mű. A város régi és nevezetes óraipara, mely még a mult században s a mostani elején nagy becsben tartott órákat készített, így a XIV-dik század óta minden stádiumában nyomozható. Míg jelenleg teljesen elenyészett.

Kitűnő volt ekkor a város fém- és rézipara. Fenn említők, hogy a régi gót egyház tiszta rézzel fedetett be ekkor, melynek értéke 50,000 forinton felül számíttatott. Egy más híres érczműve volt a városnak terén álló és szökőkútúl szolgáló orszlán. Élénken szól még róla a hagyomány s rege, mint rontatott le s állíttatott helyébe egy oszlop. De melynek jelenleg már hasonlón semmi nyoma⁶⁾.

Nyilván a város egyike volt ekkor a legmiveltebbeknek és legkeresettebbeknek. Az ország és nemzet figyelme is mindinkább feléje fordult.

1542-ben s újra a következő évben az országgyűlés helyeül jelöltetett ki. Azon számos országos összejövetek közé tartoztak

¹⁾ Vár. levélt. : 260 cs. 58, 273, 101. 239, 60.

²⁾ Vár. levélt. : 241. cs. 34. 273, 101.

³⁾ U. o. 205, 12.

⁴⁾ U. o. 235, 54.

⁵⁾ I. h. Horologium cum excitatorio, Hasznlón Pozsonyban 1589. Rakovszky Pressb. 14.

⁶⁾ Bél Not. II. 424.

ezen gyűlésezések, melyek akkor az államzavarok közt csaknem évenként majd itt, majd ott tartattak. Tárgyuk rendszeren az adó és hadsegély volt. De többnyire csekély eredményre vezettek.

Érdekes képét adja azonban még az akkori országgyűlési beszállasolásnak fennmaradt jegyzéke, a város polgárainak és lakóinak, valamint az országgyűlésre megjelent főrendeknek és képviselőknek¹⁾. Ezek nagyobbára csak az akkori főbb hivatalnokok, közelebb fekvő megyék és városok követei voltak. A főbb házak birtokosai nevei közt pedig már alig találunk egyet is azok közül, kiket a város első századaiból az okmányok említenek. Valamint viszont alig találunk a jegyzékben egy két névnél többet, mely a város mai házbirtokos polgárai nevei között előjönne.

De ezen országgyűlésekkel kezd egyszersmind a város az országtörténetben ismét mindinkább szerepelni. A jövő században ez által is érvényesíti emelkedő fontosságát, és felderíti vele immár az eddig csak részben ismert homályos történetét. Azért jelen vázlatunk is ezentúl a már teljesebben ismeretes eseményeknek csak legnevezetesebb mozzanatai kiemelésére szorítkozhatik.

A XVII-dik század, mint a nagy országos függetlenségi és vallási pártmozgalmak és felkelések százada, ezeknek hadi s politikai actiója közepébe vonja vagy csak színhelyévé teszi a várost. De ezzel mozgalmasabb és nyugtalanabb külső élete mellett műveltségtörténeti tekintetben nem sok feljegyezni valót ad. A város műipara fenntartja magát még egy ideig az elfoglalt magaslaton. További előmenetelében azonban gátolva hanyatlik inkább, mintsemhogy ez irányban újabb alkotások jelelhetnék ezen korát. S azért ezen műveltségtörténeti vázlatnak sincs többé sok mondani valója. Csak egy-két vonással kell még kikerítenem, hogy bevégezzem képét.

A század hajnala mindjárt borzasztó vér- és lángpírral világítja meg történetét. Bocskai fölkelésében a Besztercebányát megszállott királyi hadak német és kozák zsoldosai ellenállván,

---

¹⁾ Városi levélt.: 895. cs. 54.

Rhédei a magyar hadakkal megtámadja a várost, felgyújtja és kiprédálja, polgárait rabúl, tanácsnokait tuszúl viszi, seregei az ellenállókat s futamó polgárait és seregeit lekonczolják.

A tragikus eset mély hatással volt a városra. Ezentúl a párthadak egymásután szabadon vonúlhattak át rajta ki és be. Bethlen vezére Szécsi már nyílt kapukat talált. Mire Bethlen Gábor fejedelem a várost magyarországi egyik fő-székhelyéü választja. Az 1619-ki bethleni beszterczebányai országgyűlésnek nevezetes jeleneteivel telve vannak a magyar történet legnevezetesebb lapjai: amint az izgatott gyűlések tartatnak. A királyi követek a gyűlésen megjelennek. A fejedelem az ország királylyává proclamáltatik. Az ország főemberei Eszterházy Miklós és Pázmány Péter sat. erre proscibáltatnak.

Hasonlón ismereteseek az 1620. országgyűlési események. A város történeti feljegyzéseiből ekkor csak csekélyebb érdekű események felemlítése volna adható. Így említettik, hogy Bethlennek 1620. jun. 19. történt bevonulása alkalmával Turnerus Lőrincz, az evangélikus iskola Conrectora, ablakából szemlélve a menetet, agyonlövetett¹⁾.

Alig egy-két évtized multán ismét egy más felkelő seregnek nyílik meg a város kapúja, amint 1645. Rákóczi hadai élén vezére Bornemisza vonúl be. Majd megint itt készül az 1667-ki országos törvénykezés alatt Vesselényinek gyászos véget ért beszterczebányai összeesküvése. Melynek érdekes részletes története egyik episódját mai gyűlésünk alkalmára készíté el a következő felolvasásúl Pauler Gyula társunk, ama kor kitűnő monographusa.

Majd Tököly felkelése következik már 1674-ben. Dallendin de Rohan a csapatok francia vezére elől Kuchland német hadaival menekülván, megkímélve lön ugyan ismét a város ekkor. De a hosszabban tartott zavarok közt, újra Géczy István és Zsigmond által megszállva a város, az egymás ellenében álló hadseregek között ismételve ostrom és prédának volt kitéve.

A város népe ezen háborúságokban már erősen megfogyott.

---

¹⁾ Kirchenhistorien 1595. kezdve kézirat a vár. levélt. a mondott 1620. évnél.

Első polgári családainak házai nehánya a város terén a hadak és felkelések közt ide vonuló magyar nemeseknek, a birtokos vidéki gentrynak, mint Wesselényieknek, Tolvajok-, Bezzeghek- a Szentiványiaknak és másoknak kezébe kerültek.

A külvárosokba ellenben mindinkább tót lakosok és iparosok vándoroltak be. A város régi törzspolgárai mind a mellett erősen ragaszkodva jogaikhoz, a tót lakosokat nem akarják polgárokul fogadni¹⁾. Hosszas viszálykodások keletkeznek e fölött. Az ország legfőbb törvényszékeinek kellett végre intézkedni. Ezek a magyar állam nemzetiségeinek polgári egyenjogúsága értelmében határoztak. De a város vonakodott még ekkor is a tótoknak hasonló polgárjogot adni, és csak nehezen engedett végre a külső választó testületben számukra egy-két helyet.

A XVIII. század elején a Rákóczi-felkelés vihara, mely a várost újra fenyegette, csendesen vonult el fölötte.

Midőn a közelgő vész előtt mindnyájan megrémülve már fejöket veszték, az egy Radvánszky János, zólyomi alispán, politikai tapintata és bölcsesége megmentette a várost. Elmondhatni róla is megfordítva a római történetíró híres mondatát, hogy — — ille unus qui (non) cunctando restituit rem.

S ezzel csak híres családja azon nemzeti hagyományos politikáját követte, melylyel az a XIII. század óta, már a városnak melyet még keletkezni látott, kapui előtt székelve ős lakában, maig mindig örködni tudott itt az államnak a várossal közös nemzeti érdekei fölött.

Meg nem kísértem itt újra hosszasan elmondani a jelenetet, mily ügyesen s rögtön forralt tervet, a város és kamara főembereivel s a jezsuita-collegium rectorával a város megmen-

---

¹⁾ II. Lajos már 1524-ben a város kérelmét megerősíti, hogy csak németek (Alamanni ab Alamanis parentibus) bírhatnak házakat a városban. Ez alatt azonban aligha volt az értendő, hogy a magyarok nem; miután épen régi s újabb magyar nemes családai bírták mint láttuk a város főbb házait. Ezek közül újabban az Ernusztok is és Thurzók többet megvettek. Szóltott tehát csupán a városba érkező más nemzetiségű idegen jövevényekre.

tésére. Épen oly részletesen mint mesterileg s elmésen írja azt le Bél Mátyás Beszterczebánya történetében, ki az eseményt mint szemtanú élte át akkor itt, hol 1708 óta sz. Erzsébet-templom melletti házban mint evangélikus lelkész lakott.

De őt is, Bél Mátyást, Magyarország ezen egyik első s eddig még felül nem múlt helytörténetíróját, Beszterczebánya műveltségtörténetében kiváló hely illeti meg.

Magasan áll maig alakja Magyarország irodalomtörténetében, akár az akkori kútfőtanulmányok mély és bő, világos és kritikai ismerete által, akár pártatlan emelkedett hazafiui felfogását tekintve, akár páratlan előadása genialis szellemességére nézve.

A magyar történelem, melynek egyik legnagyobb munkája ezen város, melynek lakosa, papja és történetírója volt, még tartozik neki hódolattal s elismeréssel. Róvjuk le azt ma együtt midőn a magyar történelem a várossal ünnepet ül, a kitűnő férfúnak itt ünnepélyesen felállított és megkoszorúzott eredeti egykorú arcképe előtt. — —

Sed tempus est, ut valedicamus urbi, nobis multis nominibus dilectae, mondá egykor ő Beszterczebányának láthatólag kedvvel írt történetét bevégezvő: Nam et prima bonarum litterarum rudimenta istic posuimus; et postea liberaliter accepti, sedem fortunarum hic reperimus indidem; ut sit omnino cur ei bene precemur, atque eius felicitatem nostram existimemus').

Mondjuk mi is ezt végül, városunk műveltségtörténetének rövid vázlatát befejezve.

Mert nincs egyéb, mit ennek múltjából többé kiemeljünk. A közel múlt XVIII-dik század nevezetesebb mozzanatai átéreknek, átjöttek, úgyszólván, napjainkig. És nem igen képezhetik még a történelem tárgyát.

Még egyszer fellobban a műveltségi, a kulturai irány, amint a múlt a polgári háborúk, a nemzeti fölkelések, a vallási villongások lecsillapodnak.

Ekkor keletkezik kétségtelenül a város legnagyobb művelődési intézete a nagyobbbszerű jezsuita-collegiumnak gymna-

1) Bél Notit. Hung. II. 437.

siuma. Mely több válságokon és viszontagságokon keresztül menve, még maig is virágzik az itteni főgymnasiumban, melynek alapját képezi.

Az erre 1776-ban alapított püspöki egyházmegyének egy év múlva beköszöntő első századára történelmét már is írjuk s készíttjük kiadásra.

Akkor vett újabb lendületet ismét, és nevezetesen már a jézustársaságiak által az egyházi művészet. A városi főegyháznak átalakítása renaissance vagy inkább jezsuita-ízlésben, kúpjainak jelesebb treskó falfestményekkel, s oltárainak Kracker rubensi iskolája egyes kiválóbb képeivel díszítése. Ekkor történt hasonlóan a XVI. században, mint láttuk, alapított úgynevezett Oberhausi kápolnának, előbb a jézustársasági collegium templomává, majd székesegyházzá való átalakítása. Valamint az evangélikus templom építése s iskola alapítása is ezen újabb kor műve.

Ezek voltak az itteni magasabb alkotások, s az egyházi művészet és műipar végső igyekezetei. De mindezek már, sőt kisebb művészetének egyes terményei is a kelyhek például, a pazar tömör dús ezüst candelaberek, melyek ezerekbe kerültek, — már is csak az egyházi művészet s az iparmű teljes hanyatlását jelzik. Meg volt a jó szándék, a nagy áldozatkészség, kevésbbé azonban a tehetség; és teljesen hiányzott a műízlés. Mind ezen drágaság és fény már, valóban nem érdemelte meg a költséget. Míg mellettök sőt általok, ezen újítások által, a régi nagy monumentalis ízlések emlékei elhanyagolva vagy elrontva, mindinkább enyészetnek indultak.

Most ismét egy jobb kor kezdetén állván, apró kezdeményeinkkel igyekszünk ezeket érvényre emelni, s az elrontottakat lassan helyreállítani, a mennyire majd t. i. erőnk s tehetségünk bírja. Keletkező ipar-iskoláink, talán majd mű- és muzeumi gyűjteményeink és restaurációink által is, amint szándékunk, valamit talán csak lendíthetünk még ez ügyben.

A múlt században nyerte végre a város mostani királyi bányaipara és kamarai hatóságai, majd újabb kincstári szervezetét. S ezzel jött át a legújabb időbeni átalakulásáig a város há-
ósági polgári szervezete is,

Kivánjunk neki virágzást és dicsőséget e napon, melyen körébe fogadván a történelmi társulatot, fogadási diadalívere tüzé ki a feliratot:

Dicsőség a magyar történetnek!

Méltán ünnepelheti ezzel a magyar történelmi társulatot üdvözlő város ezen jelszó alatt velünk történeti múltja emlékezetét.
